الغیبة شیخ طوسی؛ بین کلام و حدیث ـ علیرضا منفرد
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال چهاردهم، شماره ۵۶ «ویژه کتابشناخت متون امامیه»، پاییز۱۳۹۶، ص ۴۶-۶۰

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

الغیبة شیخ طوسی؛ بین کلام و حدیث

علیرضا منفرد*

چکیده: در میان کتب شیعه، کتاب‌های شیخ طوسی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از جمله کتاب الغیبة. این کتاب از یک سو کتابی کلامی و از سوی دیگر کتابی حدیثی است. شیخ در این کتاب روایاتی را گرد آورده که امروزه غیر از طریق او در دسترس ما نیست. همچنین نوع نگارش مباحث کلامی شیخ در کنار نقل حدیثی، به گونه‌ای است متفاوت با آنچه اساتید او سید مرتضی و شیخ مفید در عموم نوشته‌های خویش داشتند. همهٔ این‌ها الغیبة را کتابی متمایز در میان آثار مکتب بغداد کرده است.

کلیدواژه‌ها: الغیبة، شیخ طوسی، کلام، حدیث، مکتب بغداد.

*. دانشجوی کارشناسی ارشد و عقائد دانشگاه قرآن و حدیث monfaredkia@yahoo.com

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

مقدمه

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی، ملقب به «شیخ الطائفه» فقیه، محدّث، مفسّر و متکلم نامدار شیعه در قرن پنجم هجری قمری در سال ۳۸۵ در خراسان متولد شد. و به سال ۴۶۰ در نجف درگذشت.

شیخ طوسی و آثار او به دلایل متعددی از دیرباز مورد توجه محققین علوم دینی قرار داشته است. می‌توان برخی از آن دلایل را به شرح زیر بر شمرد:

۱. آثار سرآمد در حوزه‌های مختلف دینی

آثار مختلف او در حوزه‌های مختلف دینی سرآمد بود. چه در فقه و فقاهت که تا حدود یک قرن، یعنی تا زمان ابن ادریس حلّی (م۵۹۸)، بزرگان علما همگی مقلّد او بوده فتوای جدیدی صادر نکردند.[۱] در حدیث دو کتاب گران‌سنگ «تهذیب» و «استبصار» او در شمار کتب اربعهٔ شیعی جای گرفت، مضاف بر کتاب أمالی و احادیث فراوانی که از طریق سایر کتب او به دست ما رسیده است. در تفسیر نیز، «التبیان» او عنوان اولین کتاب جامع تفسیری شیعه را از آنِ خود کرده و می‌توان آن را هم کتاب حدیثی دانست و هم کتاب علوم قرآنی. در کلام، کتاب «الغیبة» او -که موضوع این نوشتار است- و کتاب‌های دیگری که خود از آن کتب در الفهرست خویش یاد کرده، مانند کتاب «هدایة المسترشد و بصیرة المتعبد»[۲] و کتاب «المفصح فی الإمامة» تلاش کلامی او را نشان می‌دهد.[۳] غیر از این‌ها دو کتاب «رجال» و «الفهرست» او در شمار مهمترین منابع رجالی شیعه قرار دارد و در ادعیه کتاب «مصباح المتهجد» او در شمار معتبرترین مصادر است. تألیفاتی در

۱. معجم رجال الحدیث، ج ۱۵، ص ۲۴۷.
۲. الفهرست، ۴۵۱.
۳. الفهرست، ۴۴۷.

حوزه‌های مختلف دینی به ویژه در آغاز غیبت کبری و در دوره‌ای که مرجعیت شیعه نوپاست و تنها دو فقیه معروف «شیخ مفید» و «سید مرتضی» را که هر دو از مشایخ وی می‌باشند، تجربه کرده است، بر اهمیت و جایگاه او در میان علمای شیعه می‌افزاید.

۲. وراثت مدرسهٔ بغداد و احیای مدرسه و مکتب قم

وی در سال‌های واپسین عمر و دوران ثمره‌دهی خویش، مؤسس مدرسه و حوزهٔ علمیه نجف است که می‌توان آن را به نوعی جمع بین دو مدرسهٔ قم و بغداد دانست. بی‌شک سهم فراوان مدرسهٔ قم در حفظ میراث حدیثی شیعه غیر قابل انکار است. بزرگانی همچون صدوق و کلینی و آثار آن‌ها در همهٔ حوزه‌های دینی اعم از کلامی و فقهی و تفسیری، صبغهٔ حدیثی دارد که این رویکرد، در مدرسهٔ بغداد پیش از طوسی یعنی بغداد شیخ مفید و بغداد سید مرتضی چندان ادامه نیافت، ولی عامل مهمی در حفظ تراث حدیثی شیعه شد. اما شیخ طوسی که پس از مفید و مرتضی بر مسند مرجعیت شیعه در بغداد تکیه زد، با توجه مضاعف به حدیث نسبت به مشایخ خویش، حال و هوای مدرسهٔ قم را در بغداد احیا کرده و با آثار خود، حفظ میراث حدیثی شیعه را استوار نمود. با این وجود، توجه به مبانی عقلی در مباحث کلامی و همچنین توجه اصولی در مباحث فقهی، که ثمرهٔ مرجعیت بغداد بود، در آثار وی نیازی به تبیین نداشته و به وفور یافت می‌شود. از این رو می‌توان او را فرزند دو مدرسهٔ قم و بغداد دانست که در نهایت در نجف مستقر شد.

۳. حکومت شیعی آل بویه

از سال ۳۲۰ که آغاز فرمانروایی آل بویه در سرزمین‌های فارس و سپس عراق

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

است، عرصه برای یکه‌تازی عباسیان تنگ‌تر شد و فضای گسترده‌ای پیش روی بزرگان علمای بغداد در گسترش مبانی فکری شیعی فراهم گشت. این داستان تا سال ۴۴۸ - یعنی همان سالی که کتابخانهٔ شیخ توسط ترکان حنفی مذهب سلجوقی آتش گرفت، و وی مجبور به مهاجرت به نجف شد- ادامه داشت. مشابه این بستر، سال‌ها بعد در دورهٔ صفویه، برای علامه مجلسی و علمای متأخر آن عصر به وجود آمد. می‌توان شباهت‌هایی را میان این دو دوره برشمرد که از حوصلهٔ این نوشتار خارج است.

۴. دسترسی به منابع دست اول

پیش از قدرت یافتن ترکان سلجوقی و آتش‌سوزی در کتابخانهٔ شاهپور، این کتابخانه که توسط دیلمیان تأسیس گشته بود، پر بود از کتب متعددی که شامل اصول أربعمائه و سایر مؤلَّفات و نوشته‌جات پیشنیان شیعه و غیرشیعه بود. منابعی که شیخ به آن دسترسی داشته است، امروزه به دلایل متعددی بیشترِ آنها در دسترس نیست. شیخ خود نیز کتابخانه‌ای بزرگ داشت که میراث سید مرتضی و پیش از او مفید بود. آن کتابخانه نیز در آتش حملات سلجوقیان از بین رفت.

بررسی کتاب الغیبة

در میان آثار شیخ طوسی، کتاب «الغیبة» ویژگی‌های خاصی دارد که آن را از دیگر آثار متمایز کرده است. کتاب وی هم در شمار کتب حدیثی قرار دارد و هم در شمار کتب کلامی. از این رو از هر دو منظر به شکل مستقل قابل بررسی است.

بررسی حدیث شناسانهٔ کتاب

شیخ الطائفه در «الغیبة» قریب به ۵۰۰ روایت آورده است. برخی از روایات

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

تکرار شده و برخی از آن تقطیع‌هایی از یک روایت دیگر است. اما مجموع روایات تکراری از۲۰ عنوان تجاوز نمی‌کند. حدود ۳۰ حدیث نیز، سخنی از غیرمعصوم است و دلالتی بر تقریر یا فعل معصوم ندارد، بلکه یا شرح واقعه‌ای تاریخی در دوران غیبت صغری یا پیش از آن، یا شرح حال وکیل یا یکی از اصحاب معصومین است.

آن چه اهمیت الغیبة را بسیار بالا می‌برد حدود ۳۳۵ حدیث است که نمی‌توان آن را در منابع پیش از او یافت. این عدد گویای آن است که الغیبة کاملاً می‌تواند به عنوان یک منبع حدیثی دست اول به شمار آید.

به همین دلیل است، که علامهٔ مجلسی «الغیبة» را از مصادر بحار دانسته و بیش از ۳۸۵ حدیث را از الغیبة نقل کرده که در اکثر موارد (حدود ۳۵۰ مورد) نام «الغیبة» را در ابتدای اسناد خویش ذکر کرده است.

در میان احادیث این کتاب، حدود ۵۰ حدیث، مسندا از کلینی نقل شده که می‌توان آن را در الکافی یافت. حدود ۲۵ حدیث دیگر نیز مسندا از کتب شیخ صدوق مخصوصاً کمال الدین آورده شده است. شیخ در موارد انگشت شماری هم به الغیبة نعمانی، کشی، کتاب سلیم بن قیس هلالی و... ارجاع داده که عدد مجموع آنان از تعداد انگشتان دست‌ها فراتر نخواهد رفت.

در میان سایر احادیث الغیبة می‌توان حداکثر تا ۸۰ حدیث را یافت که شیخ به سند خویش نقل کرده، اما مشابه این حدیث را محدثان پیش از طوسی در کتبی که به ما رسیده است، نقل کرده‌اند.

بدین سان حدود ۶۷ درصد احادیث منقوله در «الغیبة» در کتب پیش از او که به ما رسیده است، یافت نمی‌شود، حدود ۱۴ درصد از این احادیث، با اختلافی اندک، یا با اسنادی متفاوت در کتب پیش از او که به ما رسیده است، یافت

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

می‌شود. و حدود ۲۰ درصد از احادیث این کتاب، تکرار احادیثی است که اکنون در سایر منابع در دسترس است.

این مطلب را از طریق دیگری نیز می‌توان دریافت. با احتساب منقولات علامه مجلسی در بحار، در می‌یابیم که وی بیش از ۸۰٪ کتاب الغیبة را در بحار ذکر کرده است.

با بررسی اسانید احادیثی که شیخ در کتابش نقل نموده، در می‌یابیم که شیخ از کتاب‌هایی نقل کرده که در روزگار او موجود بوده و امروزه به دست ما نرسیده است. بارزترین نمونهٔ آن کتاب فضل بن شاذان نیشابوری است. فضل – بنابر آن چه نجاشی و خود طوسی در فهرست‌هایشان تصریح کرده‌اند– کتب فراوانی داشته که حداقل سه کتاب او پیرامون موضوع مهدویت با عنوان «کتاب القائم علیه‌السلام» و «کتاب الملاحم» و «کتاب اثبات الرجعة» است که متأسفانه امروزه در دسترس ما نیست، البته احتمال فراوانی وجود دارد که اکثر روایات نقل شده در آن کتاب، توسط جامع‌نویسان قرن بعد جمع شده باشد که در نتیجه امروزه در دسترس است. این کتاب‌ها مخصوصاً کتاب سوم در دسترس شیخ الطائفه بوده، همان که برخی از آن به عنوان «کتاب الغیبة» فضل بن شاذان یاد می‌کنند.

نمونه‌ای دیگر، کتاب یعقوب بن نعیم است که شیخ تعداد انگشت شماری حدیث از او نقل کرده. این کتاب با توجه به توصیف نجاشی از آن که در شرح وی گفته، پیرامون امامت است. همچنین شواهد پیداست که شیخ از تلعکبری نیز کتابی در همین موضوع در اختیار داشته است.

البته همهٔ احادیثی که شیخ در این کتاب آورده مسند نیست. احادیث آن در

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

مواردی مرفوع و گاهی مرسل است. اما این، روال غالب بر کتاب نیست. چنانکه از راویان اهل سنت نیز در موارد اندکی بهره برده و مثلاً از ابوهریره نیز در صورت لزوم حدیث آورده است.

بررسی محتوای حدیثی - کلامی «الغیبة»

کتاب مشتمل بر هشت فصل است. با بررسی هر یک از فصول این کتاب و مطالب کلامی و حدیثی که شیخ آورده، نکات قابل توجهی قابل انتاج است.

فصل اول: فصل فی الکلام فی الغیبة

شیخ در این فصل، مباحث کلامی فراوانی پیرامون اثبات وجود امام زمان در دوران غیبت مطرح می‌کند. وی ادله مخالفین را دو قسم بیان می‌دارد: یک قسم منکران اصل امامت و دیگری فِرَق غیر امامی شیعه. سپس بعد از بحثی طولانی در اثبات امامت، به تحلیل آرا و نظرات هر یک از فرَق پرداخته و از این دو رهگذر، غیبت امام زمان را اثبات می‌کند.

وی در این فصل تنها در رد واقفیه ۲۲ روایت نقل می‌کند و در نهایت می‌گوید که احادیث دالّ بر امامت امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام بیش از این است و ما به همین مقدار اکتفا می‌کنیم. (الغیبة: ۴۲) سپس چهل حدیث از احادیثی را که واقفیه بدان استدلال می‌کنند، ذکر کرده و یک یک به تحلیل آن پرداخته است.

سپس ده حدیث در طعن علیّ بن حمزهٔ بطائنی و سایر بزرگان واقفیه آورده و در پایان می‌نویسد: «و الطعون علی هذه الطائفة أکثر من أن تحصی لا نطول بذکرها الکتاب.» (الغیبة: ۷۰)

سپس به بحث کلامی مفصلی در معنای غیبت می‌پردازد و در خصوص مسألهٔ معنای غیبت و دفع شبهات پیرامون آن ادله‌ای کلامی مطرح می‌کند. نکتهٔ قابل

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

تمجید در این بیانات کلامی، توجه شیخ به تک تک آراء موجود زمانهٔ خویش است که از این فقرات، می‌توان اطلاعات دقیقی از فرقه‌های موجود در عصر شیخ به دست آورد، فرقه‌هایی که امروزه اثری از بسیاری از آنها نیست.

سپس شیخ مطالبی دربارهٔ اختصاص عدد دوازده برای تعداد ائمهٔ اطهار آورده و پس از نقل بیست و چهار روایت کوتاه و بلند مسند در این خصوص نوشته است: «آن چه نقل کردیم گوشه‌ای از روایاتی بود که در این زمینه صادر شده است و اگر می‌خواستیم به وارد کردن این روایات بپردازیم، کار کتاب به درازا می‌انجامید.» (الغیبة: ۱۵۶) سپس در بحثی کلامی پیرامون این روایات، آنها را متواتر معنوی می‌داند. در این جهت با استناد به نقل‌هایی از کتب مخالفین تعداد ائمهٔ اطهار را تثبیت می‌کند.

شیخ بعد از همهٔ این مقدمات، از صفحهٔ ۱۵۸ کتاب بحثش را به موضوع مهدویت اختصاص داده و از مسألهٔ غیبت و صدور روایات فراوان در این زمینه قبل از ابتدای دوران غیبت، آغاز می‌کند. وی پانزده روایت دال بر پیش‌بینی غیبت نقل می‌کند و باز هم می‌نویسد: «و الأخبار فی هذا المعنی أکثر من أن تحصی. ذکرنا طرفا منها لئلا یطول به الکتاب.» (الغیبة: ۱۷۳)

شیخ بعد از بیان این روایات به اختصار به دفع شبهات مقدّر پرداخته و تواتر معنوی را اثبات می‌کند و احتمالات غلط را پاسخ می‌دهد.

شیخ سپس چنین استدلال می‌کند که همهٔ امت متفقند که یک مهدی در این امت ظهور می‌کند و دنیا را از عدل و داد سرشار می‌سازد. او در تثبیت این مطلب نوزده روایت آورده، با اشاره به این که این‌ها گوشه‌ای از روایات پیرامون این باب است. سپس چنین استدلال می‌کند که اگر اثبات شود این مهدی از فرزندان امام حسین علیه‌السلام است، ثابت می‌شود که او فرزند امام حسن عسکری علیه‌السلام است،

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

زیرا فرد دیگری نیست که چنین ادعایی داشته باشد. بنابر این شیخ پس از بیان روایات مربوط به اینکه مهدی از امت پیامبر است، ده حدیث آورده، به این مضمون که مهدی از فرزندان امیرالمؤمنین و از نسل امام حسین علیهما السلام است.

او در این اثنا، اقوال چند گروه را می‌آورد: کسانی که قائل به حیات و عدم شهادت امیرالمؤمنین هستند، معتقدان به امامت محمد بن حنفیه، ناووسیه، واقفیه، محمدیه، کسانی که امام حسن عسکری را قائم می‌شناسند، کسانی که قائل به فترت بعد از امام عسکری هستند، کسانی که قائل به امامت جعفر کذاب هستند، کسانی که تصور می‌کنند امام عسکری فرزندی نداشته است، کسانی که امامت را از امام عسکری به بعد منقطع می‌دانند کسانی که تصور می‌کنند امام زمان فرزندی دارد و ائمه را ۱۳ نفر می‌دانند. شیخ طوسی همه را با ادلهٔ عقلی و نقلی رد می‌کند. و به این ترتیب فصل اول پایان می‌یابد.

۵۱٪ از حجم این فصل، روایات و ۴۹٪ از آنِ مباحث کلامی خود شیخ است.[۱] همین مطلب به تنهایی می‌رساند که این کتاب هم کلامی و هم حدیثی است.

حجم فصل اول -که سهم بزرگی از حجم کتاب را به خویش اختصاص داده- ۴۸٪ حجم کل کتاب یعنی تقریبا نیمی از کتاب است.

فصل دوم: فصل الکلام فی ولادة صاحب الزمان و إثباتها بالدلیل و الأخبار

شیخ این فصل را -که حجم کمتری نسبت به فصل قبل دارد- با این بحث آغاز می‌کند که اثبات ولادت امام زمان علیه السلام هم به دلیل عقلی و هم به دلیل نقلی، میسر است. وی بعد از شرح کوتاهی از دلیل عقلی بر ولادت امام زمان، ۲۹ حدیث پیرامون این مسأله می‌آورد که برخی از آنان، اسنادهای مختلف از یک

۱. درصدها بر مبنای شمارش کلمه به وسیله‌ی نرم افزار انجام شده است.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

روایت است.

فصل دوم غیر از نیم صفحهٔ اول آن، فصلی کاملا حدیثی به شمار می‌آید که حجم مطالب کلامی این فصل تنها حدود ۳٪ است و ۹۷٪ باقی مانده به احادیث اختصاص دارد. ضمن آن که فصل دوم تنها ۵٪ از حجم کل کتاب را به خود اختصاص داده است.

فصل سوم: فصل أخبار بعض من رأى صاحب الزمانعلیه‌السلام **و هو لا يعرفه أو عرفه فيما بعد**

شیخ این فصل حدیثی را با این عبارت تکراری شروع می‌کند: «روایاتی که شامل کسانی می‌شود که ایشان را دیده‌اند، در حالی که ایشان را نمی‌شناختند یا بعد از آن شناختند، بیش از آن است که قابل شمارش باشد، گرچه ما گوشه‌ای از آن را ذکر می‌کنیم.»

وی پس از این۱۶ روایت نسبتاً مفصل در این باب نقل می‌کند. حجم این فصل ۷٪ از کل کتاب است.

فصل چهارم: فصل بعض معجزات الإمام المهدیعلیه‌السلام **و ما ظهر من جهته**علیه‌السلام **من التوقيعات على يدى سفرائه**

شیخ در ابتدای این فصل، باز هم مطابق گذشته، به کثرت روایات موجود پیرامون این باب اشاره می‌کند که تنها گوشه‌ای از این روایات را بیان داشته است. وی می‌نویسد: «و أما ظهور المعجزات الدالة على صحة إمامته فی زمان الغيبة فهی أكثر من أن تحصى غير أنا نذكر طرفا منها.» سپس شیخ ۶۶ حدیث پیرامون معجزات امام زمان علیه‌السلام نقل می‌کند.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

این فصل نیز کاملا صبغهٔ حدیثی دارد و جز نیم صفحه‌ای در پایان که شاید حداکثر۲٪ حجم فصل باشد، فاقد مباحث کلامی و کاملا حدیثی است. این فصل ۱۱٪ از کل کتاب را شامل می‌شود.

فصل پنجم: فصل فی ذکر العلة المانعة من ظهور الحجةعلیه‌السلام

شیخ در این فصل ابتدا علت مانعهٔ ظهور را خوف از قتل می‌داند، سپس بحث کلامی ارزشمندی پیرامون وجه عقلی آن و بُعد حکیمانهٔ غیبت می‌آورد و در تأیید مدعای خویش روایاتی بیان می‌کند.

وی در میانهٔ فصل توضیح می‌دهد که چرا مسألهٔ امتحان شیعیان که در برخی احادیث مطرح است، نمی‌تواند علت مانعهٔ ظهور باشد. سپس برخی از این دسته از احادیث را نیز نقل می‌کند.

وی در این فصل پنجاه و پنج حدیث نقل کرده که ۷۸٪ از حجم این فصل را شامل می‌شود و ۳۲٪ باقی مانده، مباحث کلامی شیخ است. این فصل کمتر از ۳٪ از حجم کل کتاب را به خود اختصاص داده است.

فصل ششم: فصل سفراء الإمام المهدیعلیه‌السلام **و الظروف التی أحاطتهم فی السفارة و ذکر أمور أخری**

وی در این فصل ابتدا به معرفی وکلای سایر ائمه‌علیهم‌السلام می‌پردازد. ممدوحین از وکلای ائمه با معرفی تک تک آنان و روایاتی که در مدح آنان شرف صدور یافت در این فصل آمده است. این فصل به نوبهٔ خود، علاوه بر مباحث کلامی و حدیثی، واجد محتوایی رجالی نیز هست.

شیخ طوسی، از حمران بن اعین شروع کرده و چهارده تن از سفرای معصومین

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

قبل از امام زمان علیه السلام را به اسم شناسانده و حدیثی را که در خصوص آنان دلالت بر سفارت و وکالت آنان از جانب معصومین دارد، بیان می‌کند.

سپس هفت تن از وکلای مذموم را معرفی کرده و تفصیل این مطلب را به سایر کتب ارجاع می‌دهد. در جرح برخی از این افراد، حدیث نقل نموده و در جرح برخی دیگر، اشاره به حوادث تاریخی کرده است.

بعد از این به معرفی وکلای چهارگانهٔ غیبت صغری یا همان نواب اربعه می‌پردازد. برای سفیر اول عثمان بن سعید عمروی۶ روایت، ذیل سفیر دوم محمد بن عثمان ۱۰ روایت، ذیل سفیر سوم حسین بن روح نوبختی ۲۳ روایت و در نهایت ذیل سفیر چهارم علی بن محمد سمری ۶ حدیث نقل می‌کند.

پس از این به مدّعیان دروغین بابیت یا سفارت می‌پردازد و هفت تن را نام می‌برد که حسین بن منصور حلاج در شمار این افراد قرار دارد. شیخ ذیل هر کدام حکایتی را که ناظر به ادعای آنان و یا اثبات کذب آنان است، بیان می‌دارد، بعد از این شیخ توقیعاتی در مدح ۴ نفر دیگر غیر از سفرا می‌آورد.

این فصل ۹۵ حدیث در بردارد، ولی برخی از آنها در تعریف حدیث یعنی حاکی بودن قول یا فعل یا تقریر معصوم، نمی‌گنجد، زیرا برخی از آنها نقلی از راویان پیرامون احوال شخصی غیر معصوم است.

این فصل که صبغهٔ حدیثی -کلامی- رجالی دارد، بعد از فصل اول حجم بیشتری داشته و ۱۷٪ از کل کتاب را شامل می‌شود. و سرشار است از نکات ریز و درشت درخور توجهی از تاریخ عصر قبل از شیخ که به دلیل قرب شیخ به آن زمان، می‌تواند دلالت‌های تاریخی مهمی در برداشته باشد.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

فصل هفتم: فصل ذکر بعض الشبهات حول الإمام المهدیعلیه‌السلام

این فصل یکی دیگر از اهداف مهم شیخ در نگارش کتاب، یعنی بر طرف کردن تزلزل‌های موجود میان شیعیان پیرامون امامت صاحب الزمان در دوران ابتدایی غیبت کبری را بیان می‌دارد. شیخ در این فصل پنج شبهه از شبهات پیرامون امام زمان‌علیه‌السلام را مطرح کرده و به آنها پاسخ می‌دهد:

۱- مسألهٔ طول عمر امام زمان است. بحثی کلامی با پنج روایت

۲- نقد و بررسی اخباری به این مضمون که امام زمان‌علیه‌السلام خواهد مُرد و سپس زنده خواهد شد، یا این که کشته خواهد شد. هفت روایت در پاسخ به این مطلب.

۳- مشخص نبودن زمان ظهور. ۱۰ روایت.

۴- روایاتی که زمان‌هایی برای ظهور مشخص کرده‌اند و این که این زمان‌ها قابل جایجایی است و توضیح مسألهٔ بداء. مباحثی کلامی و چهار حدیث.

۵- برخی از علامات پیش از ظهور. شصت و دو روایت بدون بیان یا توضیحی پیرامون آن‌ها.

در مجموع، حدود ۹۰٪ محتوای این فصل، حدیثی است و این فصل حدود ۷٪ از کل کتاب را در برگرفته است.

فصل هشتم: فصل فی ذکر طرف من صفاته و منازله و سیرتهعلیه‌السلام

فصل هشتم کتاب شیخ بی‌هیچ مقدمه‌ای با احادیث آغاز شده و شیخ تا پایان کتاب، به بیان روایاتی پیرامون امام زمان‌علیه‌السلام و صفات و ویژگی‌ها و جایگاه ایشان پرداخته است.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

در این فصل ۲۳ حدیث نقل شده و حجم این فصل نسبت به کل کتاب کمتر از ۲٪ است.

جمع‌بندی

در مجموع، حدود یک چهارم (۲۶٫۳٪) کتاب الغیبة شیخ طوسی اختصاص به مباحث کلامی شیخ داشته و سه چهارم باقی مانده اختصاص به نقل احادیث دارد. این از یک سوی، اهتمام شیخ به احادیث در طرح مسائل کلامی، و از سوی دیگر، اهمیت این کتاب در هر دو بعد حدیثی و کلامی را نشان می‌دهد.

از ویژگی‌های فراگیر کتاب، این است که شیخ در بیشتر مواقع، هنگامی که به بیان روایات پرداخته، طرح مباحث کلامی و یا فقه الحدیثی را کنار گذاشته و مباحث کلامی را قبل از نقل احادیث می‌آورد. لذا کتاب در قسمت‌های حدیثی، مانند کتاب کافی، بدون بیان و شرح ذیل هر روایت می‌باشد.

همچنین وی در موارد فراوانی پس از بیان چند روایت در موضوع، به کثرت روایات در آن مورد اشاره می‌کند. این نشان می‌دهد که انگیزهٔ شیخ در نگارش کتاب، صرفاً دفع شبهات بوده، نه استقصای روایات. لذا در بیان ادلهٔ روایی به حداقل مورد نیاز خود اکتفا کرده است.

الغیبة کتابی کلامی حدیثی است که صبغهٔ حدیثی آن بیشتر است. امروز این کتاب، قدیمی‌ترین منبع ما برای بسیاری از احادیث است.

منابع

۱. ابن أبی زینب، محمد بن ابراهیم، *الغیبة*، تهران: نشر صدوق، ۱۳۹۷ق.

۲. ابن بابویه، محمد بن علی، *الخصال*، قم: نسیم کوثر، ۱۳۸۲ ش.

۳. _____، *إعتقادات الإمامی*، تهران: اسلامیة، ۱۳۷۱ ش.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]

۴.ـــــــــــــــــ، *الأمالی*، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶.
۵.ـــــــــــــــــ، *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، تهران: ارمغان طوبی، ۱۳۸۲.
۶.ـــــــــــــــــ، *عیون أخبار الرضا* علیه‌السلام، تهران: دار الکتب الإسلامیة، بی‌تا.
۷.ـــــــــــــــــ، *کمال الدین و تمام النعمة*، قم: دار الحدیث، ۱۳۹۵ق
۸.ـــــــــــــــــ، *معانی الأخبار*، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳ق.
۹. الطوسی، محمد بن الحسن، *الإستبصار فیما اختلف من الأخبار*، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۹۰ق
۱۰. ـــــــــــــــــ ، *الغیبة*، قم: دار المعارف الإسلامیة، اول، ۱۴۱۱ ق.
۱۱. ـــــــــــــــــ ، *الفهرست*.
۱۲. ـــــــــــــــــ، *رجال الطوسی*، قم: مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجامعة المدرسین بقم المقدسه، ۱۳۷۳ش.
۱۳. برقی، احمد بن محمد، *رجال البرقی- الطبقات*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۲ش، اول.
۱۴. جبرئیلی، محمد صفر، *سیر تطور کلام شیعه*، تهران: هنگام، ۱۳۹۴ش.
۱۵. خویی، ابوالقاسم، *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة*، قم: معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواه، اول، ۱۳۷۲ش.
۱۶. فقهی زاده، عبدالهادی، *علامه مجلسی و بحار الأنوار*، تهران: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۹ش.
۱۷. فهرست کتب الشیعة و أصولهم و أسماء المصنّفین و أصحاب الأصول، قم: ستاره، ۱۴۲۰ق.
۱۸. کشی، محمد بن عمر، *رجال الکشی- إختیار معرفة الرجال*، مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد، ۱۴۰۹ق.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، *الکافی*، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.
۲۰. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بیروت: ار إحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق، دوم.
۲۱. مفید، محمد بن محمد، *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۲۲. نجاشی، احمد بن علی، *رجال النجاشی*، قم: مؤسسة النشر الاسلامی التابعه لجامعه المدرسین بقم المشرفه، ۱۳۶۵ش.
۲۳. سایت noormags.ir.
۲۴. نرم افزار جامع الأحادیث نور۳,۵.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.56.3.9]